

С.М. Тарасава (Гродна)

ЖАНРАВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ПАЭМ ЯЎГЕНІ ЯНІШЧЫЦ

Вызначаючы стан развіцця беларускай паэмы ў 1970-я гады, М. Арочка ў сваёй манаграфіі “Беларуская савецкая паэма” (1978) канстатаваў: “На сучасным этапе ліра-маналагічны эпас перажыў у нашай паэзіі сваё бурнае эстэтычнае станаўленне” [1, с. 261].

Прычыны такой актывізацыі навуковец бачыць у наступным: “Гэтаму, відавочна, паспрыяў сам час, тая грамадская атмасфера, у якой актывізавалася самаўсведамленне асобы чалавека, яе асабістай прыналежнасці да спраў грамадства, да трывог свету. Надышоў час грамадзянскай лірыкі, яе страснага прамаўлення” [1, с. 261].

Як прыклад дасягненняў у рэчышчы паэмнага жанру даследчык прыводзіць творы беларускіх аўтараў самых розных пакаленняў: старэйшага (А. Куляшоў, П. Броўка), “шасцідзясятнікаў” (В. Зуёнак, А. Вярцінскі і інш.).

На жаль, па-за ўвагай навукоўцы засталіся творы паэмнага жанру новага для таго часу пакалення – “сямідзясятнікаў”, якія ў значнай ступені ўзбагацілі беларускую літаратуру сваімі мастацкімі набыткамі.

У паэмах А. Разанава, А. Грачанікава, С. Законнікава выразна выяўляецца імкненне асобы пазнаць сябе, адкрыць свой унутраны свет, узбагаціць чалавецтва гуманістычнымі ідэямі.

Па сутнасці сваёй мастацкай творчасці Я. Янішчыц, беларуская паэтка з пакалення “сямідзясятнікаў”, вядомая сваімі арыгінальнымі, рамантачна-ўзвышанымі і ў той жа час задушэўна-інтымнымі вершамі, таксама дастаткова натуральна ўпісваецца ў мастацкую сферу паэмнага жанру, яго пошукаў і эксперыментаў.

Паэмы гэтай яркай творчай асобы былі заўважаны навукоўцамі. Пра іх згадвалі ў рэцэнзіях на паэтычныя зборнікі, куды былі ўключаны паэмы (Д. Бугаёў, У. Калеснік і інш.), у аглядных артыкулах пра паэмны стан беларускай літаратуры (Т. Чабан “Мара пра эпас”), узгадваюцца паэмы ў манаграфіі С. Калядкі “Непрыручаная птушка Палесся. Творчая індывідуальнасць Яўгеніі Янішчыц” (2007). Тым не менш, прыходзіцца канстатаваць, што жанравай прыродзе паэм Я. Янішчыц была ўдзелена вельмі сціплая ўвага: навукоўцы абмяжоўваліся фрагментарнымі заўвагамі пра жанравую прыроду твораў.

Я. Янішчыц звярталася да жанру паэмы практычна на працягу ўсёй сваёй творчасці. У 1977 годзе ў газеце “Літаратура і мастацтва” паэтка дэбютавала паэмай “Завеі снежаньскай пялёсткі”. Годам пазней у паэтычны зборнік “Ясельда” будзе ўключаны чарговы твор, паэма з аднайменнай назвай са шчымлівым прысвячэннем “Светлай памяці бацькі”. Практычна ў адзін год убачаць свет паэмы Я. Янішчыц “Акно ў дождж” і “Ягядны хутар” (1980). 1983 годам пазначаецца з’яўленне паэмы “Прызнанне вачамі”. У зборнік “Каліна зімы” (1987) будзе ўключаны апошні з напісаных паэткай твораў “Зорная паэма”. Пазней у кнігу “Выбранае” (2000) будзе ўключана незакончаная паэма “Галалёд”. У гэтай жа кнізе ў раздзеле “З незавершанага” змешчана кароткая нататка В. Коўтун пра саму паэтку і яе апошнюю паэму, дзе вельмі трапна вызначана яго характэрная адзнака: “Тонкі лірык, Жэня Янішчыц умела чуць у жыцці і яго драматычны пульс, яго драматычны рытм” [5, с. 316]. Згаданыя словы могуць быць успрыняты і як характэрная асаблівасць усіх твораў Я. Янішчыц, што належаць да паэмнага жанру.

Ужо ў першых паэмах бачыцца, што лірычны герой выступае своеасаблівым сродкам сувязі паміж самымі рознымі матывамі і калізіямі,

ён становіцца тым фокусам, праз які праходзяць асноўныя ідэйныя напрамкі.

У паэмах Я. Янішчыц знайшлі адбітак дзве магістральныя плыні яе творчасці – выяўленне глыбока інтымнага жыцця героя ці, дакладней, гераіні і ўлюблёнасць у беларускую зямлю, родныя мясціны.

Пры вызначэнні жанравай прыроды паэм Я. Янішчыц можна заўважыць, што яны знаходзяцца ў мастацкім полі лірычнай паэмы, для якой пастаяннымі рысамі становяцца спавядальнасць, эмацыйная напружанасць, энергія пачуцця, імклівае разгортванне лірычнага дзеяння і сцісласць думкі, асацыятыўнасць. Яе мастацкая задача – паказаць цэлы шэраг лірычных перажыванняў героя, які вырашае знакавае для яго пытанне. Сюжэт лірычнай паэмы – гэта духоўны рух героя, які падаецца праз ланцужок звязаных паміж сабой перажыванняў і ўражанняў. Лірычны герой, як правіла, выказвае блізкасць не толькі з асобай самога аўтара, але і ўтрымлівае належнае мастацкаму вобразу абагульненне.

Згаданыя жанравыя адзнакі дакладна адпавядаюць характару такіх паэм Я. Янішчыц, як “Завеі снежаньскай пялёсткі”, “Акно ў дождж”, “Прызнанне вачамі”, якія адназначна можна аднесці да жанру лірычнай паэмы.

Але даследчыкі заўважылі, што паэмы Я. Янішчыц не пазбаўлены рысаў наватарскіх, часам эксперыментальных. Гэта датычыцца паэм “Ягадны Хутар”, “Зорная паэма”. Асабліва сваёй неардынарнай формай уражвае паэма “Ягадны Хутар”, “своеасаблівая “паэма ў пісьмах” (Т. Чабан), у якой “бачыцца спалучэнне двух планаў: аб’ектывізавана-лірычная плынь традыцыйнага верша, звязаная з непасрэднай прысутнасцю аўтаркі ў гушчы вясковых падзей, і рыфмаваная проза ў форме лістоў з дому – ад маці, дзядзькі Арцёма, стрыечнага брата Уладзіка” [2, с. 639].

У лірычнай плыні паэмы раскрываецца сэнс быцця для героя – любоў і гармонія ў людзях, у прыродзе, у жыцці, у свеце ўвогуле. Праз лісты-ўстаўкі ў паэму ўводзіцца фактычны матэрыял. “У лістах ад мамы, ад стрыечнага брата, ад дзядзькі Арцёма – людзей розных па ўзроставым паходжанні і сацыяльным статусе – аб’ектыўна перадаецца няпростае, праўдзівае становішча і побыт вяскоўца” [3, с. 83]. У той жа час аўтабіяграфізм паэмы ўзмацняе яе лірычнае гучанне, надае адзнакі спавядальнасці. Гэта паэма Я. Янішчыц можа быць абазначана як узор камбінаванай формы лірычнай паэмы. Пры знешняй аўтаномнасці лістоў-уставак сюжэтнае дзеянне паэмы падпарадкавана логіцы аўтарскіх разважанняў, яны аб’яднаны адной аўтарскай ідэяй.

“Зорная паэма” Я. Янішчыц успрымацца як паэтычны працяг папярэдніх мастацкіх пошукаў. У той жа час гэта новы этапны твор, суаднесены з агульнымі тэндэнцыямі лірыкі Я. Янішчыц гэтага часу. Па сведчанні літаратуразнаўцаў, у творчасці паэткі “ідзе пастаянная работа ў напрамку больш поўнага спасціжэння свайго “я” ў сучаснасці, – у сувязях з прыродай,

часам, людзьмі...лірычнай гераіні ўжо недастаткова ўстановак архаічна вясковага ўкладу для вырашэння наспелых праблем самарэалізацыі ў прасторы, каардынаты якой шырэйшыя за вясковыя” [3, с. 93].

Тэма, закранутая ў паэме, натуральна вынікае з грамадзянскай лірыкі Я. Янішчыц, у якой абазначыўся сваімі непаўторнымі рысамі вясковы свет.

Паэма напісана ў 1985 годзе, напярэдадні бурных перамен канца XX ст., калі ўжо ў самой атмасферы часу вітала прадбачанне і верагоднасць кардынальных перамен.

Сам твор скіраваны да адлюстравання свету рэальнага і знаёмага паэтцы. Жанравая адметнасць паэмы заключаецца якраз у тым спалучэнні ідэальнага, быццёвага і ўстрывожанага, неспакойнага свету, у якім існуе і сам аўтар, і ўвесь народ. У аснове твора – маналог-роздум лірычнага героя, свядомасць якога трывожаць супярэчлівыя думкі, звязаныя са спробай зразумець, што адбываецца навокал.

У паэме выразнае абазначаецца аўтабіяграфічны пачатак: вясковае дзяцінства, адарванасць ад родных мясцін, вяртанне да якіх напоўнена трывогай і скрухай, сум па патрыярхальна арганізаваным укладзе жыцця вёскі, які кантрасна выступае поруч з хаатычнай раскіданасцю і непрадказальнасцю іншага свету. Таму канфлікт паэмы адыходзіць ад звыклага “я і навакольная рэчаіснасць” і вырастае да ўзроўню “я і свет”, і нават больш – “я і эпоха”. У творы гэты канфлікт разгортваецца як працэс перажывання, ацэнкі, рэфлексій лірычнага героя.

Настроенасць на асобую танальнасць, на пэўны пафас выяўляе эпіграф да паэмы – коласаўскія радкі “Мой родны кут, як ты мне мілы...” Сам твор кампазіцыйна падзелены на дзве часткі. Першая ўражвае сваёй разнастайнай танальнасцю з рэзкімі пераходамі ад узвышанай, лагоднай інтанацыі да крытычнай, абуральнай.

Пачатак паэмы сцішана-лагодны: сэрца гераіні перапоўнена пачуццём замілавання ад хуткай сустрэчы з родным кутом. Ад гарадскога тлуму, ад сусветнай неўладкаванасці ўцякае яна са сваім “збалелым сэрцам” у вяскова-зялёны рай, дзе:

Дзятлік-урач і вавёрачка рыжая,

Вецер гаркавы, як пах буякоў.

Можэ,

хоць тут ані згадкі пра хіжасць

І дэмагогію скрытых дзялкоў... [5, с. 308].

Але “райскія” мясціны перажываюць нялепшыя часы, няўмольны прагрэс парушыў раўнавагу і ў спрадвечна ўпарадкаваным вясковым укладзе. Увага гераіні спыняецца на самых розных момантах жыцця вёскі: неўладкаванасць лёсаў саміх вяскоўцаў (“*няцера сірат у цёткі Настулі, // Цётка Настуля – жняярка і вол*” [5, с. 309], безгаспадарчасць і паказуха (“*А ў канторы – прыпіскі, адпіскі...*” [5, с. 311], страта гаспадара на зямля, адрыў моладзі ад сялянскай працы (“*Ах, як разбегліся ўсе адмыслова // Як*

найхутчэй з-над бацькоўскіх апек! // Любім на словах, Бунтуем на словах // І славасловім праграмны наш век” [5, с. 310], востра адчуваюцца экалагічныя праблемы (“*А то дажджы як з вядра. Недарод. // Засуха б’е на прагнозах зачаста...*” [5, с. 311]. Погляд лірычнага героя ахоплівае многія нюансы жыцця вёскі свайго часу і не проста канстатуе іх, а спрабуе заглябіцца ў іх сутнасць, выток, на кожным згаданым моманце ляжыць моцны эмацыйны адбітак. Тым не менш, ёсць у першым раздзеле важны момант: павучанне маці сыну як прадаўжальніку родавых народных традыцый.

Суб’ектыўны, асабісты вопыт аўтара накладваецца на сацыяльна-філасофскія праблемы і скрозь дэталі рэчаіснасці прасвечваецца сам час, яго атмасфера. Прадметы і з’явы напоўнены сімвалічным сэнсам. Так ранакасацыіруецца з новым часам, новым этапам, у надыходзе якога не сумняваецца аўтар. Жанчына з дзіцяткам – спадзеў на працяг жыцця ў будучым. У фінале першай часткі дамінуе стрыманы, але светлы настрой:

Покуль не чорныя воблакі – светла!

Светла, пакуль зелянее зямля [5, с. 312].

Другую частку паэмы пачынае эпіграф іншага класіка беларускай літаратуры М. Багдановіча: “*Зорка Венера ўзышла над зямлёю...*”, які, па сутнасці, вылучае ў паэме згаданы ў яе назве зорны матыў. Але пачатак раздзела ўражвае сваім кантрастам з прыведзенымі радкамі, ад якіх вее ўраўнаважанасцю і спакоем. Аўтар зноў вяртаецца да канстатацыі вострых і злабадзённых праблем сучаснасці, згадвае тыя праявы сацыяльнага зла, што і стварылі жорсткую і непрадказальную эпоху:

Думна і гэтак трывожна ў свеце,

Нібы лістку на спусцелым галлі.

Бомбы падпёрлі дыханне планеце:

Выкліча хто “дапамогу” Зямлі?! [5, с. 312].

Згаджаемся з літаратуразнаўцам, што “*дадзенаму катастрафізму ў аснове светаўспрымання супрацьстаяць трывалыя каштоўнасці быцця, а таму заўсёды будуць знаходзіцца выхадзі з тупіковых сітуацый. Усё ж мацярынская трывога за ўсё жывое і безабароннае, паэтычная вера ў дабро, міласэрнасць, пяшчоту перакрываюць трывожна-драматычныя настроі гэтага твора*” [3, с. 152].

Паліфанізм лірычнага перажывання патрабуе сваіх выяўленчых сродкаў. Аўтар часта карыстаецца прыёмам увасаблення (“*вечнасць пульсуе*”, “*цягнецца ў неба любові вярста*” і інш.), якія ў значнай ступені нясуць на сабе адбітак настрою лірычнага героя. Эпітаты ў мастацкім свеце паэмы таксама з налётам пачуцця і ацэнкі (“*Сэрцу збалеламу ёсць на прыкмеце // Белабязавы кут*”, “*век гераічны, гранічны, крынічны*”, “*дэмаграфічны, лірычны, трагічны, // дыпламатычны і каставы век*” і інш.). Насычанасць паэмы шматзначнай сімволікай заўважалася многімі даследчыкамі, якія бачылі глыбокі змест у рэаліях і з’явах, згаданых пісьменнікам. Сімвалічны падтэкст утрымлівае і сама назва паэмы. Зор-

насць выступае як адзнака дасканаласці, гармоніі, якія і павінны панаваць у сусвеце. “Зорная паэма” – гэта значыць прасякнутая верай у вышэйшы розум, у яе “закладзена ідэя наступлення “зорнага” чалавечага часу ў рэальным, а не касмічным недасягальным жыцці людзей” [3, с. 152].

У паэме пазнаецца глыбіннае даследаванне паэтам сучаснасці, асэнсаванне ролі чалавека ў акружаючых яго праявах. Лірычная паэма Я. Янішчыц можа быць абазначана як лірыка-публіцыстычная паэма-роздум.

Адзначаныя ўласцівасці твораў Я. Янішчыц дазваляюць аднесці іх да жанру лірычнай паэмы. У той жа час некаторыя з іх уяўляюць сабой асобныя мадыфікацыі гэтага жанру, якія з’яўляюцца вынікам як уласна творчага пошуку пісьменніка, так і праявай унутраных заканамернасцяў літаратурнага працэсу, абумоўленага жыццём.

Літаратура

1. Арочка, М. Беларуская савецкая паэма / М. Арочка. – Мінск, 1979. – 336 с.
2. Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: у 4 т. Т. 4. Кн. 2. 1986–2000 / НАН Беларусі, Аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы; навук. рэд. У.В. Гніламёдаў, С.С. Лаўшук. – Мінск, 2003. – 975 с.
3. Калядка, С.У. Непрыручаная птушка Палесся. Творчая індывідуальнасць Яўгеніі Янішчыц / С.У. Калядка. – Мінск, 2007. – 216 с.
4. Чабан, Т. Мара пра эпас / Т.Чабан // Польша. – 1990. – № 4. – С. 194–200.
5. Янішчыц, Я. Выбранае / уклад. А. Канапелькі і В. Коўтун / Я. Янішчыц. – Мінск, 2000. – 351 с.